

Dignitat del moribund i acompanyament virtuós

Ignasi Fuster Camp'

La confrontació actual en relació a la llei de l'eutanàsia –i més profundament sobre l'acte de l'eutanàsia com a precipitació volguda i instada de la mort del pacient-, fa emergir la importància d'aprofundir en els fonaments racionals –i aquí la filosofia ha de tenir una paraula- de la dignitat. No només constatar el fet de la dignitat reconeguda pel consens universal de la societat, sinó resseguir els fonaments d'aquesta dignitat: ¿quin és l'origen de la dignitat? Així com les posicions a favor de l'eutanàsia apel·len a la dignitat del morir i de la llibertat d'elecció del pacient, les posicions contràries apel·len justament a la dignitat de la persona humana com a escut protector davant de l'amenaça. Urgeix el debat sobre la noció integral de la dignitat que afecta al ser humà com a existència en totes les seves dimensions (condició personal, fase d'envelliment, presència del sofriment, interpel·lació social i proximitat a l'hora misteriosa de la pròpia mort).

Ha irromput en el nostre país l'aprovació de la llei de l'eutanàsia, amb les seves regulacions i modalitats, de tal manera que apareixerà com a dret reconegut de les persones quan s'enfronten al “pas” de la mort. Aquest fet ha desvetllat un fort debat ètic sobre la licitud o il·licitud moral i conveniència jurídica i social de l'eutanàsia, entesa com la llibertat de la pròpia voluntat en relació a la mort quan les circumstàncies de la malaltia pesen excessivament en la psicologia i la corporeïtat del malalt terminal. Aquesta qüestió entronca de ple amb la realitat de la mort humana.

El fenomen misteriós de la mort humana

Potser la perspectiva primera que se'ns imposa és una reflexió sobre el misteri de la mort i com afecta els humans –psicològicament i culturalment-. Perquè cal reconèixer que tant el fenomen de la mort com el subjecte de la mort (la persona humana) estan envoltats d'una aura de misteri.

La mort serà sempre un misteri que 'ens ve de fora, exteriorment' –com tant bé remarcava el pensador Levinas²-. Encara que la mort forma part de la vida, sempre ens sorprèn, i la considerem *humana*, però alhora *inhumana* –no la voldríem-. De l'experiència aliena de la mort (dels pares, dels germans, dels connacionals, dels amics) brolla l'anhel d'immortalitat. El

poeta Goethe es refereix a la mort com d'aquella possibilitat (certa) i alhora impossible (no la podem creure). D'aquí que el ser humà sempre es troba descol·locat davant de la mort de la persona estimada. Perquè la mort ens roba la vida. I a més a més, la vida com a tal sembla irrecuperable. Cap mort torna al regne dels vius –exceptuant els casos excepcionals de les resurreccions descrites en la Bíblia, que sols Déu sap com–.

Aquest caràcter místic de la mort és el que fa que les cultures hagin rodejat el moment de la mort de l'ésser humà amb uns rituals que assenyalen marcadament el pas o la frontera entre la vida i la mort (la

Les cultures són curoses amb tot el que es relaciona amb el misteri de la mort.

vetlla del difunt, la cerimònia de comiat, els ritus funeraris, el repòs del cementiri).

Tot són elements de la cultura que remarquen el caràcter sagrat del que significa el regne de la mort per al regne

dels vius. És una qüestió abstrusa que delimita als humans el governar l'àmbit de la vida. Però, com poden regular l'àmbit de la mort? Això comportaria voler dominar allò misteriós, que no els pertany. I les cultures sempre han sentit reverència i temor davant allò que supera la seva comprensió i domini. Seria un acte de 'profanació' d'allò que el sentit humà capta com a sagrat. Per això, les cultures han estat curoses amb tot el que es relaciona amb el misteri de la mort.

El concepte específic de dignitat (humana)

La mort assenjala una frontera que els humans no arriben a tocar, sinó a través de tots aquells rituals pudorosos que envolten aquest esdeveniment tràgic. Els rituals mortuoris venen a ser aquells guants de seda amb els quals la societat s'acosta de forma indirecta –sense arribar a tocar directament– al misteri en cert sentit intangible de la mort. Per això el cadàver es tracta amb reverència i delicadesa. El cos mort del difunt és netejat, ungit, retocat i amortallat –segons els costums de cada cultura–. No val cap banalitat en aquestes circumstàncies. Però cal centrar-nos ara en el moment previ a la mort. Llavors trobem al subjecte “pacient” de la mort, és a dir, a la persona humana que sovint a través de la malaltia està en un procés –potser irreversible– vers la seva pròpia mort individual –i en aquest sentit inenarrable.

Si la mort està marcada pel signe del misteri, també el ser humà és un misteri en darrer terme indesxifrable. Les cultures, la filosofia, el dret i l'ètica han trobat una denominació comuna per tal de referir-se a aquesta condició mística del ser humà: cada persona humana és digne. La dignitat és un concepte ampli que acull en el seu si diverses dimensions. D'alguna manera la globalitat de la persona humana i les seves activitats estan amarades de la rosada de la dignitat. I així el ser humà és digne dels seus

deures i de les seves obligacions, en el seu treball i en el seu descans, en la seva corporalitat i en les seves accions diverses. Ara bé, a què ens referim quan parlem de dignitat humana?

“*Dignus*” està vinculat amb el sentit de l’honor –i l’honorabilitat–. Aquí a Catalunya es parla del President de la Generalitat com “El Molt Honorable”. Vol dir que és digne de reconeixement, d’honor, de respecte. És a dir, li és degut (“*debitum*”) un honor particular i exprés per part de tothom. Aquí l’expressió clau és aquest “li és degut”. Es tracta d’una actitud *passiva* de reverència envers aquest personatge que mereix pel seu paper polític, representatiu i oneros. Se li deu una consideració. Aquesta actitud brolla del càrrec, o també de la trajectòria vital de la persona. Aquell prohom que va recórrer el territori fundant escoles per assegurar l’educació i la formació dels infants, mereix un reconeixement públic –i fins i tot una placa a la plaça d’algun d’aquests pobles–.

Però el sentit de la dignitat és encara més profund –no només funcional, sinó també ontològic–. És quan les cultures atorguen al ser humà una dignitat pròpia i intrínseca. Les cultures utilitzen altres denominacions comunes: és sagrat, inviolable, intangible. Es vol dir que la persona humana gaudeix d’un valor absolut –és valuosa de forma incondicionada– en relació amb les actituds que podem prendre envers ella. Ara bé, com neix aquesta qualificació tan particular i rellevant? Per què aquesta consciència de la dignitat humana? Per què la societat actual és tan sensible a respectar la dignitat (en el discurs, en les actituds i en les legislacions)? És ara el moment d’analitzar breument la veritat moral del concepte de dignitat.

La percepció de la dignitat rau en la mateixa condició de ser racional i lliure –la seva naturalesa capaç d’actes sublims com raonar i escollir, amb totes les derivades inaudites i manifestacions més nobles–. Que puguem expressar el nostre pensament a través de la paraula, que puguem compondre una obra poètica, que puguem donar la vida per un altre. Tot això manifesta que ens trobem davant d’un ésser digne –mereixedor de dignitat (honorabilitat) per si mateix–. Per tant, en darrer terme, la persona seria un *bé honest* (ja no útil o delectable en un sentit restrictiu), que tindria un valor en si mateix i per si mateix. Tradicionalment s’han fonamentat en el caràcter racional de la naturalesa humana –i alhora, encara més profundament en el ser personal que sostindria aquesta esplèndida naturalesa–.

El llibre del *Gènesi* n’és un exemple significatiu d’aquesta índole peculiar del ser humà. Quan Déu crea l’home el crida a complir fidelment uns deures propis impresos en la seva natura i potencialitats: el deure de la procreació –aquesta capacitat d’engendrar nous sers humans– i el deure del treball –aquesta aportació específica de l’home de transformar la creació segons els

designis divins—. Així, *generació* i *treball* serien fars que descobreixen la llum interior de la dignitat humana. Si un descriu fenomènicament tant la capacitat d'engendrar com l'habilitat del treball, pot copsar la condició digna i transcendental de l'home. Així com el ser humà té uns deures, també tenim el deure de reconèixer-ne la dignitat i de tractar-lo dignament.

La història de la filosofia moderna i contemporània és testimoni d'aquesta progressiva consciència ètica de la dignitat humana, començant per les reflexions dels grans pensadors de l'Escola de Salamanca. Va ser el gran Kant qui va reconèixer que la persona era un fi per ell mateix i que quedava fora de qualsevol comerç o tracte de tipus utilitari –faltaria greument contra la persona–³. Karol Wojtyła invocava la norma personalista, segons la qual l'única actitud adequada envers la persona és la de l'amor⁴. Així la dignitat de la persona humana seria la seva amabilitat intrínseca. El baró i la dona són tan dignes que només poden ser estimats –des del començament de la relació interpersonal–. El Concili Vaticà II, en la seva Constitució pastoral *Gaudium et Spes*, afirma que el ser humà “és l'única criatura a la terra estimada per Déu per si mateixa”⁵. És com dir que Déu s'hi ha recreat (s ha gaudit), fent-la capaç d'auto-crear actes creatius i nobles.

Sí que cal remarcar que al llarg de la modernitat es produeix una deriva envers la consideració de l'home com a naturalesa, com a essència, com a *capaç* d'operacions intel·lectuals, volitives i cordials⁶. Es va anar abandonant de forma progressiva aquell sentit metafísic del ser, que en el cas de la persona revesteix d'uns accents especialment indicatius i remarcables. Darrere de la naturalesa racional i lliure sempre hi ha un subjecte ontològic o un suport òntic, que com a tal, transcendeix la funcionalitat de les diverses operacions que pugui desenvolupar. L'adagi clàssic advertia amb profunda

Dignitat humana vol dir que la persona gaudeix d'un valor absolut –és valuosa de forma incondicionada– en relació amb les actituds que podem prendre envers ella.

saviesa que “*operari sequitur esse*”, i que hi ha una vida amagada de la persona que brolla de forma miraculosa a través dels rius del pensar i l'estimar. Això provocava un esclavissament de la noció de dignitat vers les capacitats actives humanes. En la mentalitat actual la dignitat

rau en la possibilitat de parlar, de moure's, de ser autònom, de pensar i d'escollir –de valdre's per un mateix–.

La tragèdia esdevé quan l'home perd aquestes digníssimes qualitats: la parla, el pensament, el lliure albir, el moviment, les habilitats manuals, la sensibilitat. Però si som curosos, cal dir que encara romanen les potències (capacitats), que en el seu moment van sostenir l'activitat –i que ara resten obturades–. Les potències que van estar actives ara apareixen

impossibilitades per a les seves operacions pròpies. De tal manera que la potència existeix, encara que inútil en la seva efectivitat. Qui ja no pot pensar i que llavors va pensar, no perd la intel·ligència –ho és i serà–, però ara no la pot arribar a actualitzar. Certament es tracta d'una situació tràgica, dura i dolorosa. Però, ¿no s'obre la possibilitat d'arribar a reconèixer, amb més lucidesa que mai, la dignitat inalienable de cada persona humana, ja no pel fet de ser bell, eloqüent o virtuós, sinó per l'esdeveniment suprem d'ésser?

La catàstrofe de la dignitat davant de la mort

Però la malaltia degenerativa provoca una catàstrofe en la dignitat –si així ens podem expressar–. Cal descriure aquesta catàstrofe que s'esdevé i que fa trontollar el significat de la dignitat. Sembla que es perd la dignitat de les funcions típicament humanes, de tal manera, que la societat es planteja si és digne continuar vivint d'aquesta manera tan trista i patètica. Es cau en una profunda paradoxa. La figura sofrent i rígida del malalt terminal posa en entredit la dignitat pròpia. En el nom de la dignitat humana, i per combatre la crueltat de la malaltia i del sofriment, ¿no és preferible accelerar la mort, provocant-la anticipadament –allò que s'anomena una mort digna–? Però, enmig de la catàstrofe, ¿no resta aquell darrer ressort de la dignitat ontològica o de la bellesa personal, que és justament la font de la dignitat de la vida personal i activa?

La figura sofrent i rígida del malalt terminal sembla que posi en entredit la dignitat pròpia de la persona, però sempre resta aquell darrer ressort de la dignitat ontològica o de la bellesa personal, que és justament la font de la dignitat de la vida personal i activa.

Queda així malmesa la dignitat pròpia de les operacions, però resta –i fins i tot resulta més patent– la dignitat última a la qual accedim a través d'una mirada més reflexiva i metafísica, però que intenta veure en la persona abatuda –i ja fora d'aquest món–, aquell nen que somniava quan seria gran, aquell adolescent que s'enamora per primera vegada, aquell adult que va ser un gran professional. Cal lligar l'existència actual –en el seu estat de precarietat i decrepitud– amb aquell subjecte que ha anat passant per les diverses etapes de la vida. D'alguna manera podem tornar a pronunciar el seu nom. Això entronca amb les reflexions de Wittgenstein, conscient de la complexitat de la realitat i dels enuncis lingüístics, que són aproximacions a allò que volem significar (el pensador austríac parla dels *jocs del llenguatge*⁷).

Davant d'un malalt terminal podem pronunciar diverses expressions en relació a ell:

- “Ja no pot articular cap frase o paraula amb sentit”.
- “Ha perdut tota memòria i el contacte amb la realitat”.

- “És incapaç de qualsevol relació interpersonal”.
- “Està radicalment reduït a un estat vegetatiu”.
- “Experimenta uns nivells de patiment altíssims que es manifesten a través dels gemecs de la seva respiració i la tremolor del cos”.

Però encara podem pronunciar una altra frase, ja no apodíctica o enunciativa, sinó justament interpel·lant o nominant: “És el Toni, o – és la Rosa, qui es troba en aquest estat (aquell que va estudiar, va treballar, es va casar, va tenir fills, va pintar, etc.)”. En aquesta darrera sentència emergeix el misteri ocult i latent de la persona, el nucli darrer del ser personal – aquell *point vierge*, com deia Thomas Merton–. Els ‘jocs del llenguatge’ ens porten al llindar de la persona en el seu misteri inefable: –*Ell és el Toni. – Ella és la Rosa*. Es tracta d’un ‘ell-ella’ que és un ‘tu’ i un ‘jo’. I aquí sobra qualsevol afegit lingüístic adverbial, adjectiu o explicatiu.

Hi ha un filòsof jueu molt interessant, Franz Rosenzweig, que va escriure una obra: *Estrella de la Redenció*, on tracta amb especial cura de la singularitat de cada persona en la seva unitat ‘primera’ (arrel) i ‘última’ (fonament). El pensador alemany, que escrivia des de les trinxeres del front dels Balcans a la Primera Guerra mundial, havia copsat el sentit més profund de cada ésser humà –d’aquells que perdien la vida al seu costat–: “El que té un nom propi ja no pot ser cosa, ja no pot ser una cosa qualsevol: és incapaç de desaparèixer en el gènere sense deixar rastre, perquè no hi ha gènere al qual pertanyi, sinó que ell és el seu propi gènere. Tampoc té un lloc seu al món, un instant seu en l’esdevenir, sinó que porta el seu aquí i el seu ara. Allà on és, hi ha un centre; i allà on obre la boca, hi ha un principi”⁸.

Les virtuts davant de la dignitat de la persona

A partir del debat de l’eutanàsia se’ns suscita una pregunta clau i decisiva: *Què és lícit*: ajudar a provocar la mort del malalt o bé conduir (acompanyar) el malalt a la mort? Ens quedem amb la segona de les opcions, com aquella que és la moralment lícita, perquè la primera no deixa de suposar “causar la mort” (un acte mortal). Però a la societat (ciutadans, legislacions, comitès, governants, psicòlegs, terapeutes) no li pertoca introduir en el regne de la mort, sinó fer costat al malalt mentre s’aproxima al destí incert i misteriós de la mort. Efectivament, no podem traspasar intencionalment la frontera que separa el regne dels vius i el regne dels morts. Els vius només poden operar en el món de la vida i acompanyar els vivents per quan sigui l’hora incerta en què sobrevingui la mort. Però els humans no tenen cap poder sobre la mort –no podem obrir la porta de la mort, ja que sobrepassa no només les nostres competències morals, sinó també el nostre sentit reflexiu i pudorós davant dels misteris que ens afecten tan profundament–.

Els qui acompanyen el malalt, a través de la seva companyonia afirmen silenciosament la seva dignitat personal, malgrat la incapacitat, la immobilitat i la insensibilitat –i amb l'experiència àlgida del sofriment–. El tresor resplendent de la seva oculta dignitat suscita algunes virtuts específiques i que podem anomenar virtuts derivades de la dignitat personal (i que podem veure resplendir a través de la pràctica clínica de les cures pal·liatives): la **cura** (un *amor atent* motivat per la dignitat de l'altre); el **respecte** (un *amor considerat* davant de la presència digna de l'altre); el **pudor** (físic i espiritual: un *amor tímid* davant de la dignitat corpòria i espiritual de l'altre); l'**hospitalitat** (un *amor sensible* amb el ser estimat que mereix l'altre digne) i la **humilitat** (un *amor disponible* vers la dignitat de l'altre). La cura pal·liativa resulta una síntesi d'aquestes virtuts de la dignitat, justament quan es tracta del cas extrem del malalt incurable, que en la seva mudesa i ceguesa corpòria i espiritual, resta purament necessitat de l'altre –com a únic ressort de la seva dignitat–. Si ho mirem bé, el malalt terminal en situació límit, només posseeix allò que l'home ordinari no atén, i que constitueix el nuclear en la vida humana: la dignitat del ser personal. És com la més patent i patètica *revelació* de la bellesa de la dignitat.

La cura pal·liativa resulta una síntesi de virtuts de la dignitat: la cura, el respecte, el pudor, l'hospitalitat i la humilitat.

Totes aquestes virtuts ètiques ajuden a fer créixer l'individu i la societat –*personifiquen*–. La qualitat ètica d'una societat rau en la manera peculiar d'afrontar el sofriment dels seus membres⁹. I la societat del coneixement, mèdica i tecnològica, ha de fer-se capaç de defensar la dignitat de cada persona humana en el seu camí ineludible a través del sofriment i envers la mort. Aquí compareixen tres grans misteris, dels quals n'hi ha un que és central i bell –mentre que els altres són malignes i pertorbadors–. 'El misteri' de la persona, i 'els misteris' sobre el misteri: el sofriment i la mort. Visquem i afrontem aquests misteris amb dignitat. Fem-nos dignes de ser persona, del sofriment i de la mort. La societat només té un deure moral que sobresurt per sobre de tots: cantar la dignitat de la persona –fins i tot artísticament–, i fer tot el que permeten les ciències humanes, per tal d'alleujar el patiment i la soledat dels pacients –que un dia serem cadascun de nosaltres–. Llavors la societat esdevé un *Nosaltres*, que amb esperança religiosa o incertesa existencial, afronta el futur amb valentia mirant “*de fer tot el que és possible perquè l'home mantingui el rostre digne quan està a punt d'aclucar els ulls per sempre*”.

A la societat no li pertoca introduir en el regne de la mort, sinó fer costat al malalt mentre s'aproxima al destí incert i misteriós de la mort.

¹ Professor d'Antropologia, Facultat de Filosofia de Catalunya.

² Levinas, E. (2012). *Totalidad e infinito*. Salamanca: Sígueme, p. 265: “No puedo, en absoluto, agarrar el instante de la muerte, que ‘sobrepasa nuestros alcances’, como diría Montaigne. *Ultima latet*, al revés de todos los instantes de mi vida, que se despliegan entre mi nacimiento y mi muerte y que son susceptibles tanto de recuerdo como de anticipación. Mi muerte viene de un instante sobre el que no puedo ejercer mi poder en forma alguna. No es que tropiece con un obstáculo que, al menos en el tropiezo, toco y que, superándolo o conllevándolo íntegro en mi vida y suspendo su alteridad. La muerte es una amenaza que se me acerca como un misterio; su secreto la determina: se acerca sin poder ser asumida, de modo que el tiempo que me separa de mi muerte va disminuyendo y, a la vez, no termina de disminuir; comporta como un último intervalo que mi conciencia no puede salvar y en el que de alguna manera, se producirá un salto de la muerte a mí”.

³ Kant, I. (2004). *Crítica de la razón práctica*. Barcelona: Edicions 62, p. 192.

⁴ Wojtyła, K. (1996). *Amor y responsabilidad*. Barcelona: Planeta Janés, pp. 52-57.

⁵ Concilio Vaticano II, *Gaudium et Spes*, n. 24.

⁶ És el cas de Ludwig Feuerbach amb la definició d'home que ens presenta: “¿Qué es, entonces, la esencia del hombre, de la que éste es consciente, o qué es lo que constituye en el hombre el género de la humanidad propiamente dicha? La razón, la voluntad, el corazón. El hombre perfecto debe poseer la facultad del pensamiento, la facultad de la voluntad, la facultad del corazón. La facultad del pensamiento es la luz del conocimiento, la facultad de la voluntad es la energía del carácter y la facultad del corazón es el amor” (Feuerbach, L. *La esencia del cristianismo*, Madrid: Trotta, 2013, p. 54).

⁷ Wittgenstein, L. (2017). *Investigaciones filosóficas*, Madrid: Trotta, n. 71, pp. 86-87.

⁸ Rosenzweig, F. (1997). *La estrella de la Redención*, Salamanca: Sígueme, p. 233.

⁹ Benet XVI, *Carta encíclica ‘Spe Salvi’*, 2007, n. 38: “La grandesa de la humanitat està determinada essencialment per la seva relació amb el sofriment i amb el qui sofreix”.